

Kampen mot missbruket av fribrev

Av Magnus Olsson

Under 1600- och 1700-talen hade det svenska postväsendet sin kanske mest expansiva utvecklingsperiod. Det var under denna tidsperiod som mycket av grunden till den framtida organisationen lades. De postordningar och direktiv som slogs fast under den karolinska tiden spelade stor roll för postverkets styrning och utveckling under de kommande hundra åren.

Ett ständigt bekymmer för postledningen, och kungen, under de krigiska åren i slutet av 1600-talet var missbruket av fribrevsrätten. Möjligheten att skicka brev utan att betala porto missbrukades i en sådan omfattning under slutet av 1600- och början av 1700-talet att ständiga klagomål inkom från postkontoren. På samma gång förlorade staten dessutom välbehövliga inkomster till kassakistan, något som posthistorikern Ernst Grape visat i sina studier.

I de kungliga förordningar som finns bevarade från tidsperioden framträder ett tydligt mönster. Kungen och postledningen bedrev en hektisk kamp mot de korrumperade posttjänstemännen som tog sig friheter och missbrukade systemet. Kampen bedrevs med hjälp av förordningar och regler. Det är den kampen som den här artikeln ska studera. Som ett exempel kan nämnas Karl XI:s förordning från 1668 då kungen helt sonika avskaffade portofriheten inom postväsendet med orden; "alle (ingen undantagen) skole wara förplichtade sine Breeff widh dheras inlefwrerande eller anammande i Posthusen medh reeda Penningar at betala".

MAGNUS OLSSON, född 1977, är doktorand i historia vid Södertörns högskola och knuten till Forskarskolan i historia vid Lunds universitet. Han arbetar på en doktorsavhandling som ska behandla det svenska postväsendet under 1600- och 1700-talen. Artikeln om fribrevsproblemet är ett utdrag ur hans magisteruppsats, framlagd vid Lunds universitet hösten 2005.

Postväsendet inrättas

I den kungliga förordningen från 1636 om postväsendets inrättande i Sverige stadgades ingenting om fribrevsrättigheter. Troligt är att det var en självklarhet att statens försändelser skulle skickas kostnadsfritt med den nyinrättade posten. Det var statens informations- och kommunikationsbehov som låg bakom införandet av ett postverk. Likaså var det en gammal regel i Sverige att kungens bud hade rätt till fri skjutsning och uppehälle. Därför är det rimligt att anta att det var tänkt att de statliga breven inte skulle beläggas med porto.

Förordningen om "Post-bådhen" är uppdelad i 18 punkter och reglerar i detalj hur det svenska postväsendet skulle organiseras. Bådhen betyder buden, således "förordning om postbuden". I korthet innebar förordningen att ett postnät inrättades i "alla provinser i hela vårt rike". Detta genomfördes genom en organisation av stafettlinjer, betjänade av postbönder. Förordningen om postbuden blev starten för det nationella

postväsendet i Sverige. Anledningarna till dess införande har diskuterats bland forskare. Både Teodor Holm och Nils Forssell lägger stor vikt vid böndernas skjutningsbesvär, vilket nämns som en av anledningarna i inledningen till själva förordningen. Även i nordisk postforskning har skjutningsproblematiken lyfts fram som betydelsefull vid etableringen av ett nationellt postväsen.

Otto Madsen lyfter fram skjutningsproblemet i sin bok, "Et nyttigt og gavnligt Postværk", som behandlar postväsendet i Danmark. Både Madsens och Forssells, liksom i förlängningen även Holms resonemang, har dock ifrågasatts. Den norske historikern Finn Erhard Johannessen menar i sin bok, "Alltid underveis", att skjutningsfrågan har tillmätts för stor betydelse. Johannessen ser skjutningsproblemet som den utlösande faktorn. Han pekar istället på det ökande behovet av korrespondens för en svällande statsadministration som en av de viktigaste orsakerna till uppkomsten av en organiserad post. Mats Bladh drar i sin bok om postens utveckling slutsatsen att det snarare handlar om en sammanvägning av statens byråkratisering och skjutningsbesvär. Ökad byråkratisering leder till mer skrivelser inom riksstyrelsen och utgör på det viset en mer betungade skjutnings- och gästningssituation för bönderna, vilket kommunikationsforskaren Bladh påpekat.

Fribrevsproblemet

Missbruket och problemen med fribrevsrätten var en direkt följd av införandet av ett organiserat postväsende i Sverige. Tidigare gällde klagomålen främst skjutningsplikten och våldgästningar av bönderna. Ett mer handfast bekymmer där kurirer och postbud påtvingade sig transport, mat och logi. I och med införandet av postväsendet 1636 försvann i stort dessa problem. I stället tog missbruket av fribrevsrätten vid som det stora bekymret för statsmakterna.

Efterhand som postmängden ökade blev det nödvändigt för staten att reglera användandet av postväsendet. I postordningen från 1643 reglerades vilka brev som skulle

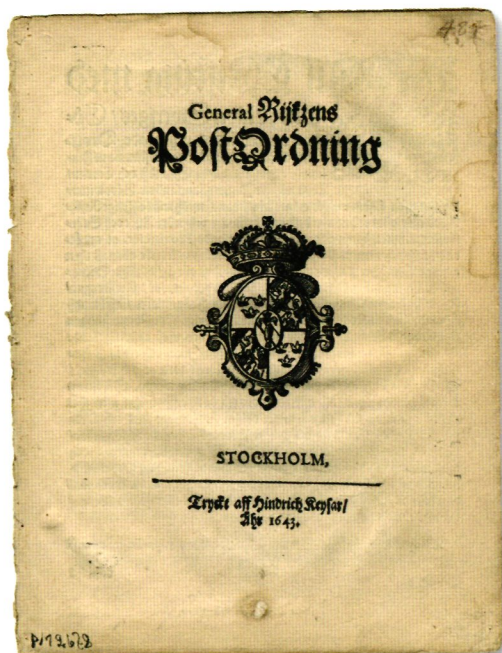
vara befriade från porto. Här stadgades under femte punkten att:

"alle the som thetta vårt Postwäsen de wele bruka och nyttia skole för the Breff the aff sända eller emoottaga gifwa i porto eller Breffpenningar effter then Taxa och ordningh som ther öfwer särdeles ähr giord och publicerat... alle the Breff som icke immediatē til oss eller våre Collegier försendes... uthan all åthskildnadt för privat Breff hållas och effter ofwan berörde Taxa och Ordningh på alle Orter betalas skole."

Staten stadgade alltså att alla som ville skicka privata brev med posten var tvungna att betala porto för sina brev. Samtidigt fastslogs det att brev som skickades direkt till Kungl. Maj:t eller till kollegierna inte skulle vara avgiftsbelagda. Taxan för betalning av privatbrev fanns anslagen vid postkontoren runt om i landet.

Första sidan av 1643 års postförordning, den första i vilken fribrevsrätten reglerades.

The first page of the 1643 postal statute, in which the right to post-free letters was regulated for the first time.

A Son Excellence
Monsieur le Comte Gustaf Otto
Stenbock, Senateur pour en sa^{te} et du
Royaume de Suede, Marechal de Camp,
et Gouverneur General en Schonen
Halland et Blekinge
Tres humblement
Landsbronu
Quintis Pundt Inge Cito unissey mis
express t'en Billes Lem.

Odaterat fribrev till Gustaf Otto Stenbock.

Adressaten var den förste svenske guvernören över Skåne, Halland och Blekinge (1658-1664).

Undated post-free letter to Gustaf Otto Stenbock. The addressee was the first Swedish governor of the previously Danish counties of Skåne, Halland and Blekinge (1658-1664).

Intressant med postordningen från 1643 är formuleringen i citatet ovan. Tydligt är att staten under de första åren sedan postväsendet inrättats upptäckt att det fanns ett privat intresse för användandet av postlinjerna. Det är tydligtvis inte endast kungens och myndigheternas brev som transporterades med posten, och av den anledningen uppkom ett behov av att stadga vad som gällde för betalningen av de brev som inte var tjänstebrev. I det här stadiet omtalades alltså betalningen för privatbrev som någonting nytt, inte att det fanns ett problem med fribrev. Problemet, om ett sådant existerade, var snarare att det visat sig att privatbrev skickades med posten överhuvudtaget, och att dessa måste betalas. Resonemanget från statens sida är här omvänt, jämfört med hur tongångarna under de kommande åren skulle gå.

Snart nog visade det sig att uppmaning-

en till privatpersoner att betala för sin post inte var tillräcklig. Redan i en specialförordning från 1645 redovisades på ett tydligare sätt vem som hade rätt att åtnjuta portofrihet. Liksom den tidigare existerande skjutsfriheten var det brev som: "affgå under vårt Konglige Secret, eller något uthaff våre Collegiers... Signeter;" vilka var befriade från porto. I förordningen infördes också för första gången en lista på vilka som skulle erhålla postfrihet. Enligt förordningen skulle listan endast innehålla: "Någre få Personer; hwar öfwer åth vår General Postmästar een special förteckning eller lista tilstålt är".

I förordningen stadgades alltså att det endast var vissa utvalda personer som hade rätt till fribrev. Personerna i fråga skulle dessutom vara upptagna på en lista som kansliet sammanställt och skickat till generalpostmästaren. Det här systemet tycks ha

varit i bruk under ett antal år, men inte fungerat fullt ut. Ett tydligt tecken på detta är att under 1662 var det dags för en ny, uppdaterad version av den lista som omtalades 1645. Nu var den betydligt längre och de "någre få" personer som omnämndes 1645 hade blivit ganska många. Liksom tidigare skulle namnen på dem som erhållit portofrihet sammanställas av kanslikollegium som skulle: "låta förfärdiga een serdeles lista öfwer alle Nampnen aff sådane befriade Breff och Personer och den sama Wår Post-Director tilstålla".

Staten försöker reglera

Under det första kvartsseket av organiserad postföring i landet är det tydligt att statsmakterna upptäckt två saker, vilka de velat reglera med nya regler och direktiv. För det första hade det visat sig att det fanns ett behov för privatpersoner att skicka post. I de allra första föreskrifterna för Posten tycks den insikten inte varit speciellt framträdande utan hela organisationen hade varit inriktad på den statliga kommunikationen. För det andra har privatpersonernas brevskrivande visat sig ge en ekonomisk ersättning till postverksamheten. Från att ha varit ganska små under de första åren, steg statens inkomster från Posten så sakteliga. Nils Forssell har bland annat genomfört utförliga analyser av det tidiga svenska postverkets ekonomi. Av den anledningen blev det nödvändigt att precisera vilka som var fribrevsberättigade. Listorna från 1645 och 1662 är tydliga bevis på att staten försökte reglera vilka som skulle betala för sina brev.

De här förändringarna är två tydliga tecken på en modernisering av postverkets organisation. Från att ha varit ganska enkelt organiserad under de första åren införde statsmakterna här ett byråkratiskt system för att hålla reda på vem som tilläts skicka fribrev. På samma sätt kan vi se ökningen av privata brev som en del i en förändrad ekonomisk situation för den välbärgade överklassen. Även om det inte var speciellt dyrt att skicka brev går det ändå att koppla det ökande antalet försändelser till en generellt

sätt bättre ekonomisk situation för dem som använde sig av postväsendet.

Fribreven stoppas

Förteckningarna över personer, som hade rätt till fribrev, hjälpte dock inte mot det allt mer tilltagande missbruket av portofriheten. Statliga ämbetsmän skickade sina privata brev kostnadsfritt genom att samla privata brev i ett större paket och adressera det till någon statlig tjänsteman ute i landet. Karl XI:s förmyndarregering tog därför till det tunga artilleriet i en förordning från den 19 december 1668 enligt vilken alla fribrevsrätter avskaffas:

"thet swåre misbruuk som medh the många förmeente Frijbrefwen sigh uthom Wår wilia inrijtat hafwer må blifwa hemmat och affstyrt; Alltså hafwe Wij för skäligt funnit och resolverat, thet ingen häreffter ehoo han ock är aff högre eller lägre Ståndh och Wårde skal må niuta någon Frijheet i posten uthan at alle (ingen undantagen) skole wara förpliktade sine Breeff strax widh dheras inlewerande eller anammande i Posthusen medh reeda Penningar at betala; Effter den Taxa som på hwar ort för sigh satt är och jämpte thetta tryckt blifwer."

Formuleringen i förordningen är mycket tydlig och kan inte missuppfattas. För att understryka att porto skulle betalas för alla brev har den som formulerat texten lagt till "ingen undantagen" i en parentes efter det inledande stycket om portofrihetens avskaffande.

I förordningen från 1668 är det tydligt att staten inte längre hade någon kontroll över vilka brev som skickats utan ersättning. Hela systemet verkar ha kollapsat varför den drastiska åtgärden att helt avskaffa rätten till fri post sågs som den enda utvägen. Åtgärden visar också på den kraftiga utvecklingen av postväsendet under dess första årtionden. Bevisligen har det funnits ett stort uppdämt behov av privat korrespondens inom landet. När det inom ramen för brevfriheten visade sig att det fanns en möjlig-

het att skicka sina privata brev portofritt har detta utnyttjats i hög grad av brevskrivarna. Problemet hade antagit sådana proportioner att staten vid flera tillfällen försökt att reglera det. I det fall antalet privata brev som skickats portofritt varit färre är det inte troligt att statsmakterna skulle ha ägnat frågan sådant intresse.

Förordningen om betalningskrav för alla brev som skickades fanns kvar under de kommande åren. I takt med statsapparatus utveckling stod det dock snart klart att det fanns ett behov för de statliga myndigheterna att kommunicera med varandra. Statens utveckling mot en mer byråkratiserad organisation ledde till att myndigheterna behövde utväxla skrivelser. För att lösa detta kommunikationsproblem utfärdade Karl XI en ny förordning om posten den 10 juni 1673. I den berördes fribreven genom att staten för sin egen korrespondens avsatte pengar till portobetalning. Ett så kallat kvantum infördes i enlighet med förordningens sjunde punkt:

”Såsom inge Frijbreff här effter skole tillåtas uthan Wij i dhett stället hafwa låtit tillägga alla dhem som Wij skiählighet pröfwet at böra äthniuta Postfrijheet ware sigh Collegier eller Personer ett wist Quantum aff Postpenningarne til Wår och Cronones tjenst altså warde ock icke heller Postförwalterne effter dhenne dagh någre Fribreff beståndne ...”

Med hjälp av statliga medel skulle myndigheter och vissa privatpersoner ha möjlighet att skicka brev utan att det innebar någon ekonomisk uppoffring för dem. I texten uppmanades postmästarna att själva betala för de fribrev som de släppte igenom utan att först ha fått betalt av brevskrivaren. Den sistnämnda formuleringen tyder på att postmästarna varit aningen släpphänta i kontrollen av vilka som skickat fribrev. I förordningen från 1673 blev det postmästarens eget ansvar att ta betalt; i annat fall kostade det honom pengar. I förordningen meddelades också, under den åttonde punkten, hur guvernörerna och landshövdingarna skulle förfara med sina brev. Till skillnad från kol-

legierna och andra myndigheter, som erhöll pengar att betala porto med, skulle landshövdingarna och guvernörerna en gång om året redovisa sina utlägg för porto. I efterhand fick de då betalt av kronan för de kostnader som de haft.

Förmyndarregeringens förordning från 1668 avskaffade alltså möjligheten till fribrev. Ett totalt stopp var också länge statsmakternas lösning på fribrevsproblemet. Mellan 1668 och 1685 fanns inte någon möjlighet att skicka fribrev. Istället fördelades pengar, enligt förordningen från 1673, till myndigheter och personer med brevkorrespondens.

Ny fribrevsrätt 1685

En märkbar förändring inträffade emellertid under Karl XI:s regering. I förordningen angående ”fribrev på posthusen” av den 23 december 1685 infördes på nytt fribrevsrätter inom det svenska postväsendet. Förordningen är omfattande och uppdelad i flera olika punkter. I den första slås fast att ”Inge Breff

Första sidan av 1685 års förordning om fribrev som införde s.k. fribrevsböcker.

The first page of the 1685 statute on post-free letters which introduced so-called 'letter books'.

persexercis för att hålla ordning på fribreven. Det var inte längre möjligt att skicka fribrev utan fribrevsboken. Denna skulle dessutom föras enligt särskilt uppställda regler.

Upptrappad jakt på fribrevsmissbrukare

Karl XI:s förordning från 1685 förblev till in på 1700-talet den som reglerade fribrevsrätten inom det svenska postväsendet. Det är tydligt att myndigheterna satte in stora resurser på att försöka efterfölja reglementet. Redan 1690 skickade Kanslikollegium ut en varning till postkontoren och postmästarna där man upprepade det som står i förordningen från 1685. Kanslikollegium tryckte särskilt på att fribrev endast fick skickas å tjänstens vägnar och upprepade att det var förenat med tjugo daler silvermynt i böter i det fall det påträffades privat korrespondens bland tjänsteposten.

Förordningens reglering av privatbrev underströks ytterligare av att Kanslikollegium skickade ut hela förordningen på nytt 1692 och 1695. Att publiceringen på detta sätt upprepades tyder på att problemen med missbruk av fribreven eskalerade under

Odaterat fribrev till Amiralitetskollegiet i Carls Crona med den sena versionen av F-stämpeln.

Undated post-free letter to the Admiralty in Carls Crona (Karlskrona) with the later version of the F-postmark. (F for 'Fribrev' i.e. post-free letter).

perioden och att myndigheterna fann det nödvändigt att upprepa de föreskrifter som gällde. Återigen kan vi konstatera att det inte är troligt att Kanslikollegium skickat ut de här påminnelserna om det inte varit några problem med fribreven.

De statliga myndigheterna fortsatte att brottas med fribrevsproblematten under de följande åren. Även under sin bortavaro från Sverige tog Karl XII aktiv del i bekämpningen av fribrevsmissbruket. Han gick, som vi sett, skarpt tillrätta med dem som utnyttjade systemet för egen vinning. I sin förordning utfärdad 1703 i staden Thorn, i nuvarande Polen, gav han postmästarna noggranna instruktioner att övervaka vilka brev som skickades som fribrev. Enligt resolutionen var det endast "Generals-Personer och Öfwerstar" som skulle åtnjuta portofrihet till utlandet om de skickade brev som hade med deras regementens skötsel att göra.

Dessa förmaningar visade sig dock otill-

räckliga, och den 8 januari 1704 gav Karl XII ut en ny förordning om fribrev, utfärdad i Heilsberg i Preussen. Förordningen är att betrakta som en fortsättning på faderns förordning från 1685, anpassad till förhållandena 1704. I korthet innebar förordningen att de som sedan tidigare innehaft portofrihet även i fortsättningen skulle ha rätt till fri post och att inneha en fribrevsbok. Breven skulle, enligt förordningen, skickas till postkontoret där de vägdes och portokostnaden räknades ut. Kostnaden fördes upp i postprotokollet och i fribrevsboken. Vid varje kvartalsskifte skulle räkenskaperna stämmas av och jämföras med varandra. I fribrevsboken skulle:

"där uti dhe Breef som härsammanstädes ... uthfärdas med Personens character och Nampn samt orten till hwilken dhe ärnas annoteras eller inskrifwer... Dhe Breef som uti publique ährender skrifwes och Warda uti Frijbreefs-böckerne intecknade 'Recommenderes' ".

Hårdare krav på postmästarna

Karl XII lade med denna förordning ett större ansvar på postmästarna. Tidigare hade postmästaren fått befogenhet att öppna misstänka brev. I den nya förordningen ställdes han till svars om det visat sig att privatbrev skickats utan betalning från hans postkontor. Förordningen stadgar under första punkten att postmästaren hålls ansvarig för: "Summans betahlning och tienstens förlust". Just postmästarnas skyldighet att hålla efter missbruket är klart preciserad i förordningen från 1704. Tidigare har direktiven från staten varit allmänt hållna. Kungen lade nu ansvaret för kontrollen av fribreven på postpersonalen. Under den tjugoförsta punkten i förordningen anges det att om posttjänstemännen fattar misstankar om:

"missbruuk eller undersleef emoth denne och förre Förordningar; Skola Post-Betienterne wid deras tiensts och Embetes förlust om dhe det förtijga ..." Post-betienterne hafwa at angifwa någon saak af begångit feel".

Förordningen redogjorde även för hur eventuella brott mot föreskrifterna skulle behandlas. I det fall det upptäcktes i Stockholm var det "Post-Rätten" som skulle handlägga ärendet. Om det upptäcktes i landsorten skulle postmästaren tillsammans med två ur stadens magistrat döma den misstänkte. Protokollet skulle därefter skickas till Kanslikollegium och innan böterna var betalda var den skyldige avstängd från att begagna sig av postväsendet.

Överhuvudtaget är förordningen detaljerad vad gäller postmästarnas ansvar för att fribrevsmissbruket ska kunna beivras. Under den andra punkten får postmästarna reda på att de ska:

"achta sig at ey inläggia eller tillstädia andra under warande sin upsicht at inläggia private Breef, antingen till samma Persohn som dhe publique skrifwas till eller till någon annan å den orten wistande. Postförvaltaren bör med Sin underskrifft besanna ... richtigheet på det om framdeles annorlunda skulle befinnas man då må kunna wetha hwilcken i det fallet står at tilltalas."

Om det skulle utdömas straff fick postmästaren böta 20 daler silvermynt i enlighet med det som stadgades i förordningen från 1685. Den privatperson som försökt skicka privata brev som fribrev skulle även han straffas. Vid det första tillfället tilldömdes han böter på 20 daler silvermynt och vid det andra och alla därpå följande tillfällen, dubbla böter.

Jämfört med tidigare förordningar och resolutioner som försökt få bukt med fribrevsproblemet var Karl XII:s förordning från 1704 mer formulerad som en lag. Kungen stadgade stränga straff för den som bröt mot intentionerna och försökte skicka sina privata brev utan att betala för dem. Straffen gällde, som vi har sett, både för postmästarna och för den som försökte skicka breven. Förordningen var mycket omfattande; ytterligare ett exempel på den detaljnivå som förordningen försökte styra är att det under den artonde punkten gavs besked om att det på kronans postjakter var förbjudet

att medföra några brev om de inte hade lämnats in på postkontoret och blivit försedda med dess sigill. Bestämmelsen gällde såväl passagerare som skeppare och besättning på postjakten. Den som bröt mot förordningen fick böta åtta daler silvermynt.

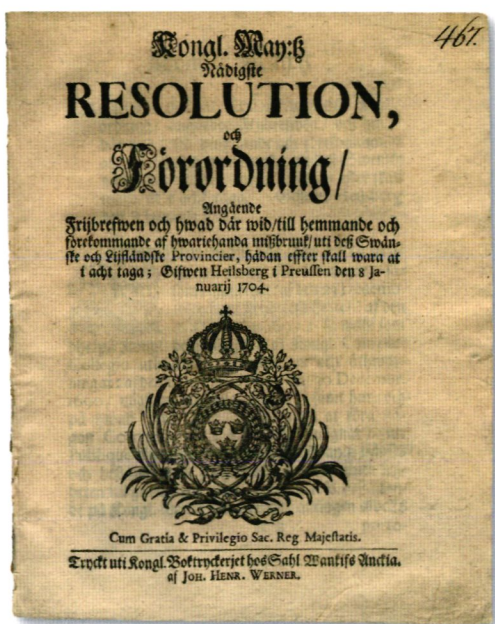
I förordningen stadgades vidare, i punkt 13, att de myndighetspersoner som inte erhöållit en fribrevsbok, exempelvis häradshövdingarna, ändock kunde få åtnjuta portofrihet. Om det gällde brev som skickats i tjänsten och var adresserade till någon annan myndighet kunde häradshövdingen få ersättning för sina utlägg. Om papperna var ordentligt ifyllda och underskrivna av postmästaren så "undfå dhe af Post-cassan, emot wederbörligitt Qvittens, deras uthlagde Porto igen".

Missbruket fortsätter

Karl XII:s fribrevsförordning från 1704 kom att reglera fribreven under resten av den karolinska tiden. Kanslikollegium gav 1707 ut en instruktion för postmästarna. I instruktionen fastställdes vad som ålåg en postmästare i Sverige. Beträffande fribreven hänvisade Kanslikollegium till kungens förordning från 1704: "hwad Frijbrefen beträffar, Kongl. Frijbrefs-Ordningen af den 8 Januarij 1704. Så wäl som Kongl. Förordningen af den 17/27 juni 1703. Och alle deruti anförde Omständigheter noge efterlefwa och i acht taga".

Kungen utfärdade inte några andra instruktioner avseende fribreven utan lämnade över till postverkets egna chefer att hålla efter missbruket. Ett försök till detta är ett flertal uppmaningar och instruktioner från högre posttjänstemän till landets olika postkontor. Överpostdirektören Johan Schmiedeman skrev i en underrättelse från mars 1709 till postmästarna i punkt 11 om fribreven:

"Om någon emot konungens Förordning missbrukar Bref-frijheden insmyger Bref på Posthuset, eller dem uttager, som betalas skola utan at afläggia skyldigt porto, i mening at försnilla konungens inkomst; blifwe

Första sidan av Karl XII:s förordning om fribrev från 1704 som införde böter för postmästare som inte följde reglementet.

The first page of Karl XII's statute on post-free letters from 1704 which introduced fines for postmasters who did not comply with the regulations.

Sådane Bref liggande och den brotzlige angifwes och plichte som en Öfwerträdare af Kongl. May:tz Förordningar och försnillare af des Inkomst."

I underrättelsen upprepades även de regler som gällde för brott mot postordningen från 1704. I samma text meddelades även att det var belagt med dödsstraff att antasta något postbud som var på väg med posten. Det verkar dock som om postmästarna och postkontoren hade svårt att efterleva kungens och sina chefers önskemål; postledningens krav och varningar till personalen blev fler och fler. Postkamreren Claes Skraggen-sköld uttryckte i en notifikation från 1714 till postkontoren sin ilska över alla privatpersoner som inte betalade för sina brev. Karl XII:s förordning från 1704 var, enligt postkamreren, glasklar och postmästarna skulle:

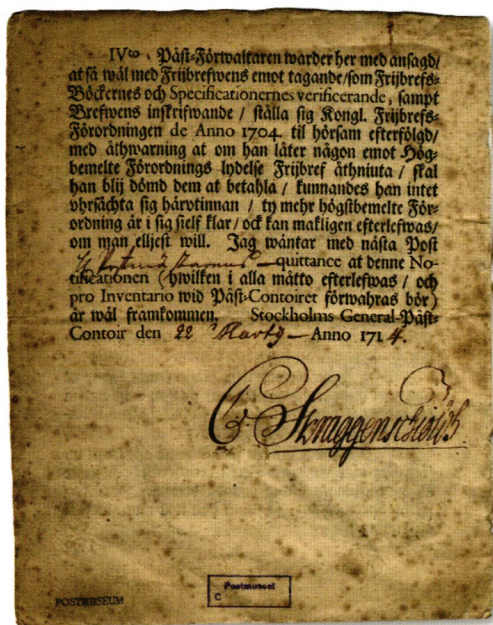
”ställa sig Kongl. Frijbrefs-Förordningen de Anno 1704 til hörsam efterfölgd med åthwarning at om han låter någon emot högbelte Förordnings lydelse Frijbref åthniuta skal han bli dömd dem at betahla ... ty högstbelte förordning är i sig sielf klar och kan maktligen efterlefwas om man elljest will.”

Inte heller postkamrerens varning tycks ha stävjat missbruket. Knappt ett år senare, den 7 februari 1715, skrev postväsendets chef, Samuel Bark, ett brev till postkontoren där han dels klagade över fribrevsmissbruket, dels också näpste postmästarna för att de inte lämnade in sina redovisningar av räkenskaperna i tid. Enligt Bark kom inte räkenskaperna in till kansliet ”oachtadt de åthskillige påminnelser och åthwarningar man i dhe mål uthfärdat”.

Redovisningsproblemen som Bark här hänvisar till är tydliga tecken på att postorganisationen blivit större. Tillsammans med postkamrerens uppmaning till postmästarna att noga efterfölja förordningen från 1704 är

Postkamrer Claes Skraggenskjölds namnteckning.

The signature of Claes Skraggenskjöld,
the Post Office Chief Accountant.

de bevis på att organisationen har vuxit till en byråkratisk enhet. Byråkratiseringen av postväsendet hade således ökat i och med att Karl XII lade största delen av ansvaret för driften i händerna på statens tjänstemän.

Ett tydligt tecken på den modernisering som postväsendet genomgått är att makten har fördelats neråt i organisationen, till ämbetsmännen. Tjänstemännens antal inom posten hade ökat i sådan omfattning att det är rimligt anta att de rekryterats till sina arbetsuppgifter tack vare sin kompetens och inte sin börd.

Kontrollapparaten inom postväsendet hade dessutom blivit betydligt tydligare än vad den varit bara ett par årtionden tidigare. Ett tecken på detta är Karl XII:s mer detaljerade förordning från 1704, jämfört med Karl XI:s från 1685. Ytterligare ett bevis på att fribreven under slutet av Karl XII:s regeringsperiod upptog en relativt stor del av postmängden är den uppmaning som överpostdirektören skickade ut den 14 februari 1717. Han ville att fribreven i fortsättningen skulle skrivas på tunnare papper, vilket skulle leda: ”til Posternes lättande och fortare gång”.

Den 10 februari 1718 utfärdade Karl XII en förordning från sitt dåvarande högkvarter i Lund. Förordningen gällde en sammanslagning av postkontoren med gästgiverierna. Förordningen är en av de mest omfattande som den karolinska tidens byråkrati skapade. Främst gäller det dess redigering och uppdelning i olika punkter och stycken, allt mycket enkelt och överskådligt organiserat. När det gällde fribreven hade förordningen inte lika mycket att tillföra. Av hela den omfattande förordningen är det endast det 57:e stycket under första punkten som är av intresse i detta sammanhang. Här stadgades att inga resande mellan gästgiverierna fick ”tage någre bref med sig att beställa utan icke de blifwit på Posthusen angifne och betalte samt sådant på brefwen antecknat”. Den som gjorde det skulle böta inte mindre än 150 daler silvermynt. Kungen fortsatte alltså att beivra fribrevsproblemet genom att stadga höga böter för den som

bröt mot föreskrifterna. I förordningen från 1718 har alltså bötesbeloppet stigit till 150 daler silvermynt, jämfört med 20 daler silvermynt i förordningen från 1704.

Fribrevspolitikens slutpunkt

Karl XII:s förordning från 1718 betydde stora förändringar för postväsendets organisation. Överpostdirektören skickade den 15 mars 1718 ut en skrivelse till postmästarna där han meddelade att: "Frij-Brefs Böckerne skola uphåfwas och alle Bref som uti des dienst hädanefter afgå genast betalas". Exakt vad som gällde för fribreven i samband med förordningen från den 10 februari är något oklart. Förordningen är otydlig på just denna punkt.

Överpostdirektören var desto tydligare i sin skrivelse en dryg månad senare. Den ger intrycket att portofriheten helt och hållet avskaffats. Något som talar emot detta är att kungen i juli månad 1718 skickade ett brev till Kanslikollegium i vilket han deklarerade att brev som skickades i tjänsteärenden skulle märkas på ett speciellt sätt. "Uppå alle Wår dienst angående bref hädanefter må skrifwas ordet Embets-Bref". Troligast är att kungen i sin förordning från februari 1718 velat avskaffa portofriheten för alla brev utom för dem som skickades direkt av kungen eller kansliet i Stockholm. Överpostdirektören hade i sin instruktion meddelat att alla fribrevsböckerna skulle avskaffas medan kungen i juli månad förtydligat det hela. Troligtvis handlade det således om regeringens korrespondens som, liksom av tidigare hävd, skulle vara portofri.

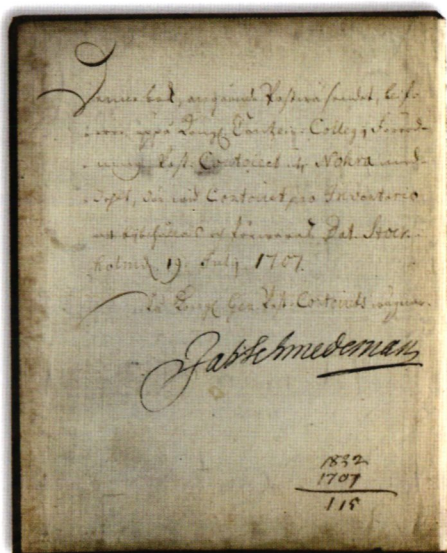
Denna förordning blev den sista som kungen utfärdade angående postväsendet och fribrevsproblematiken. Karl XII sköts som bekant till döds under belägringen av Fredrikshalds fästning i Norge den 30 november 1718. Kort tid därefter upphävdes förordningen om postkontorens och gästgiveriernas sammanslagning. I själva verket hade den aldrig genomförts fullt ut, vilket bland annat Forssell påpekat. I samband med att postordningen från den 10 februari 1718 upphävdes skickade postkamreren en

notifikation till postmästarna där han krävde att postmästarna skulle se till att driva in portot för fribreven. I nionde punkten formulerades det så här: "Alla Embetes Brefs porto, bör Påst Förvaltaren infordra och så laga at intet deraf må bli utestående elljest kommer han derföre at blifwa ansvarig".

Den karolinska epokens fribrevspolitik fick sin slutpunkt när Kanslikollegium den 6 maj 1719 skickade ut ett förtydligande om fribreven. Här återgick man till de listor som tidigare funnits och som specificerat vilka som var berättigade till portofrihet. Liksom tidigare blev det en lång lista med många namn på personer och myndigheter, vilka hädanefter inte skulle behöva betala för sina brev. I denna s.k. specifikation uppmannades postmästarna att "intet låta någon ehoo han wara må som här ofwan före icke är specificerat, åtniuta Frij Post". Enligt Kanslikollegium var den nya postordningen som gällde efter Karl XII:s död bättre "Lempad efter närwarande tijd och Regerings Formen".

Pärminsida till Kanslikollegiums instruktion till postmästarna från 1707, signerad av dåvarande överpostdirektör Johan Schmedeman.

Inside of file from the Postmaster General with instructions to postmasters from 1707, signed by Johan Schmedeman, the then Postmaster General.

Källor och litteratur

Bladh, Mats,

Posten, staten och informationssamhället.
Stockholm 1999.

Forssell, Nils,

Svenska postverkets historia, 1.
Stockholm 1936.

Frohnert, Pär,

Kronans skatter och bondens bröd,
den lokala förvaltningen och bönderna
i Sverige 1719-1775.
Lund 1993.

Grape, Ernst,

Svensk posthistoria,
berättad för postens folk.
Stockholm 1941.

Holm, Teodor,

Sveriges allmänna postväsen,
ett försök till svensk posthistoria, 1.
Stockholm 1906.

Johannessen, Finn Erhard,

Alltid underveis:
Postverkets historie gjennom 350 år, 1.
Oslo 1997.

Madsen, Otto, (red.),

Et nyttigt og gavnligt Postværk,
P&Ts historie til 1711, 1.
Köpenhamn 1991.

Nylander, Yngve,

1698 års prickebok:
en postal historisk-statistisk studie.
Meddelanden från Postmuseum, 9.
Stockholm 1928.

Övriga källor

Kanslikollegium,

varning mot fribreven, 14/10, 1692

Kanslikollegium,

instruktion för postmästare, 16/2, 1707

Kanslikollegium,

specifikation om fribrev, 6/5, 1719

Kungl. Maj:ts förordning, 20/2, 1636

Kungl. Maj:ts postordning, 2/1, 1643

Kungl. Maj:ts specialförordning, 19/7, 1645

Kungl. Maj:ts notifikationspatent,
20/12, 1662

Kungl. Maj:ts förordning, 19/12, 1668

Kungl. Maj:ts förordning, 10/6, 1673

Kungl. Maj:ts förordning, 23/12, 1685

Kungl. Maj:ts resolution, 27/6, 1703

Kungl. Maj:ts resolution och förordning,
8/1, 1704

Kungl. Maj:ts förordning, 10/2, 1718

Kungl. Maj:ts brev till Kanslikollegium,
11/7, 1718

Överpostdirektören,

underrättelse, 12/3 1709

Överpostdirektören,

om porto för småtullarna, 20/1, 1713

Överpostdirektören,

om redovisning i rätt tid, 7/2, 1715

Överpostdirektören,

om användningen av tunt papper,
14/2, 1717

Överpostdirektören,

om avskaffandet av fribrevsböcker,
15/3, 1718

Postkamreren,

notifikation till postkontoren, 22/3, 1714

Postkamreren,

notifikation till postförvaltarna,
27/4, 1719

Fight against Abuse of Post-Free Letters

During the 17th and 18th centuries, the Swedish Post Office developed and expanded perhaps more quickly than ever before or since. It was during this period that much of the foundation was laid for its future organisation. The regulations and statutes established during the Carolinian (1654-1718) period were very important for the management and development of the postal service over the coming century.

During the war years at the end of the 17th century, a constant worry for the directors of the Post Office, and for the King, was the abuse of the right to send letters post-free. At the end of the 17th and beginning of the 18th century, the opportunity to send letters post-free was abused to such an extent that the local post offices were constantly complaining. At the same time, the State was also deprived of much needed revenue for its coffers, as shown by the postal historian Ernst Grape in his studies.

There is a clear pattern in the royal statutes preserved from this period. The King and the Post Office directors fought hard against corrupt post office officials who took liberties and abused the system. The fight was fought by means of statutes and regulations.

The Problem of Post-Free Letters

The abuse and problems with the right to exemption from postage was a direct result of the introduction of an organised postal service in Sweden. In the past, most complaints concerned the farmers' obligation to provide transport and the aggressive demands made on them for food and lodging by couriers and messengers, a more down-to-earth problem. With the introduction of

postal services in 1636, these problems largely disappeared. Instead, the right to exemption from postage became a big problem for the State.

In the 1636 statute on postal services, there is no mention of any right to send letters post-free. The reason is probably that it was taken for granted that postage was not to be charged on the State's and the King's letters. However, as the quantity of mail increased, it became necessary for the State to control the use of the postal service, and the 1643 statute specifies who is entitled to exemption from postage. This statute laid down that anyone who wanted to send private letters by post was obliged to pay postage. At the same time, it was stated that postage was not to be paid on letters sent direct to the Ministries or Departments of State.

Soon enough it became apparent that the instruction that private individuals were to pay postage on their letters was not sufficient. As early as 1645, a special statute spelt out more clearly who was entitled to send letters post-free. For the first time, the statute lists those who had this right.

Thus, the statute stipulated that only certain specified individuals were entitled to exemption from postage. The names of the individuals in question also had to appear in a list prepared by the Secretariat and submitted to the Postmaster General. This system appears to have been in use for a number of years but does not seem to have worked quite as intended. A sign of this is that in 1662 a new up-dated version of the 1645 list was issued. It was now considerably longer and the "few" people mentioned in 1645 had become quite numerous.

Post-Free Letters abolished

The lists of people who were entitled to exemption from postage did not stop the ever increasing abuse of post-free letters. Civil servants sent their private letters post-free by parcelling them up and addressing the package to a civil servant somewhere in the country. During Karl XI's minority, the Regency therefore resorted to their heavy guns in a statute of 19th December 1668 abolishing the right to exemption from postage.

The wording of the statute is very clear and cannot be misunderstood. To emphasize that postage was to be paid on all letters, the author of the text has added "none excepted" in brackets after the introductory paragraph on the abolishment of post-free letters.

The statute requiring postage to be paid on all letters remained in force for the next few years. However, as the organisation of the State became more complex, it soon became evident that there was a need for the various authorities to communicate with each other. The development of the State into a more bureaucratic organisation meant that the authorities needed to correspond. To solve the problem of communication, Karl XI issued a new postal statute on 10th June 1673. This concerned post-free letters insofar that the State set money aside to pay postage on its own correspondence.

State funding was introduced so that the authorities and certain private individuals were able to send letters without personal financial sacrifice. The text requires the postmasters to pay themselves for any letters they let through without first receiving payment from the sender. The wording suggests that the postmasters had been slightly lax in checking who had the right to exemption from postage. The 1673 statute makes it the postmasters' responsibility to charge postage; if not, they would have to pay themselves. The statute also stipulates, under item 8, how county governors and local officials were to handle their letters. Unlike the state departments and other

authorities who received money for postage, county governors and local officials were to account for their expenses on postage once a year. The State then paid them in arrears for any expenses they had incurred on postage.

The Regency's statute of 1668 thus abolished the right to exemption from postage. For a long time, the State's solution to the problem of post-free letters was therefore a complete stop. Between 1668 and 1685, it was not possible to send letters post-free. Instead, in accordance with the 1673 statute, money was allocated to authorities and individuals generating correspondence.

Post-Free Letters re-introduced in 1685

However, a noticeable change occurred during the course of Karl XI's reign. In the statute "Post-Free Letters in the Post Offices" of 23rd December 1685, post-free letters were re-introduced into the Swedish postal service. The statute is extensive and is divided into several items.

One novelty in the 1685 statute is that so-called letter books were introduced. The right to send post-free letters was linked to a letter book. Those who received a letter book were thus entitled to send letters post-free. The people appearing in the Postmaster General's list received a letter book, with their name and the amount they were allowed to spend on postage. When posting letters, the book had to be shown to the postmaster who had to enter the credit remaining. At the end of the year, the book had to be handed in to be checked and balanced, and a new book was issued for the following year.

Pursuit of Abusers of Post-Free Letters intensified

Karl XI's statute of 1685 remained in force into the 18th century, regulating the right to post-free letters in the Swedish postal service. It is evident that the authorities used their best endeavours to try to follow these regulations. As early as 1690, the Postmaster

General issued a warning to post offices and postmasters, repeating the contents of the 1685 statute. In particular, the Postmaster General emphasised that letters could only be sent post-free on official business and that a fine of 20 daler in silver would be imposed if private letters were found among the official mail.

The statute's rules on private letters were further emphasised when the Postmaster General re-issued the whole statute in 1692 and then again in 1695. The fact that the statute was re-issued repeatedly in this way indicates that the problem escalated during the period, and that the authorities found it necessary to repeat the appropriate regulations. It is unlikely that the Postmaster General would have issued these reminders if post-free letters had not been a serious problem.

The authorities continued to struggle with the problem of post-free letters over the next few years. Even during his absence from Sweden, Karl XII took an active part in fighting the abuse. He was strict with those who abused the system for their own gain. In his statute, issued in the city of Thorn in present-day Poland in 1701, he instructed postmasters to be extremely careful which letters were sent post-free.

However, these instructions proved insufficient and, on 8th January 1704, Karl XII issued his own statute on the right to send post-free letters, published in Heilsberg in Prussia. The statute can be considered a continuation of his father's 1685 statute, adapted to suit the conditions of 1704. In brief, the statute meant that those who were already entitled to send post-free letters would be allowed to continue to do so and be furnished with a letter book. The statute specified that post-free letters were to be taken to the local post office where they would be weighed and the postage calculated. The cost was to be entered into the mail report and the letter book. At the end of each quarter, the accounts were to be balanced and compared.

The Abuse continues

Karl XII's 1704 statute on exemption from postage continued to regulate the right to post-free letters during the rest of the Carolinian period. In 1707, the Postmaster General issued an instruction to postmasters, which set out the duties of a Swedish postmaster. As regards the right to send post-free letters, the Postmaster General referred to the King's statute of 1704.

Thus, the King did not issue any further instructions regarding post-free letters but left it to the Post Office management to try to contain the abuse. In an attempt to do so, high-ranking officials issued numerous requests and instructions to various post offices.

The control system within the Post Office had now become considerably more efficient than only a couple of decades ago. A sign of this is that the statute issued by Karl XII in 1704 is more detailed than that issued by Karl XI in 1685. Further proof that, at the end of Karl XII's reign, post-free letters made up a relatively large proportion of all mail, is the suggestion, put forward by the Director General on 14th February 1717, that in future post-free letters be written on thinner paper, which would result in "a lighter and faster postal service".

On 10th February 1718, Karl XII issued a statute from his then headquarters in Lund in southern Sweden. The statute concerned the merger of the postal service with the inns. The statute is one of the most comprehensive created by the bureaucracy of the Carolinian period. Above all, this applies to the way it is laid out and divided into various items and paragraphs, all very simply and clearly arranged. As regards post-free letters, the statute did not have a lot to say. Of the whole statute, it is only the 57th paragraph under item 1 that is of interest to us. This specified that travellers between inns were not allowed to carry letters unless they had been paid for at the post office and the postage had been noted on the letter. Anyone not complying with

this regulation would have to pay a fine of not less than 150 daler in silver.

The Post-Free Politics comes to an end

Karl XII was shot dead on 30th November 1718 during the siege the fortress of Fredrikshald in Norway so the 1718 statute was the last one issued by the King on the postal services and the post-free letter problem. Shortly thereafter, the statute on the merger of post offices and inns was abolished. In fact, the merger had never been fully implemented.

The post-free politics of the Carolinian period came to an end when, on 6th May 1719, the Postmaster General issued a clarification on the right to post-free letters. This meant a return to the lists already in existence which specified those who were entitled to send letters post-free. As before, the list was long and contained many names of individuals and authorities, who in future would not have to pay for their letters. According to the Postmaster General, the new regulations that came into effect after the death of Karl XII "were better suited to the present time and form of government".